

Når dette foredrag, der er skrevet til forelæggelse for et europæisk publikum, nu efter opfordring udsendes i en dansk version, kan der være grund til at tilføje nogle bemærkninger specielt om forholdene i Danmark, hvor *rabies archaeologorum* måske ikke har den udbredelse og de voldsomme følgevirkninger, der kan registreres mange steder i udlandet, men hvor sygdommen dog også afstedkommer beklagelige ødelæggelser. Bacillen findes hos alle feltarkæologer, og der er næppe nogen af os, der kan sige sig helt fri for at have gravet mere bort, end han burde.

Ødelæggelserne sker som følge af arkæologernes overvældende grådighed og ved hensynsløs eller tankeløs adfærd. *Grådighed* er det, når arkæologen partout vil grave sit objekt 100 % ud, enten af perfektionisme eller af frygt for ikke at få alle enkeltheder med. *Hensynsløsheden* møder vi hos de arkæologer, der koldblodigt lukker øjnene for forekomster fra andre perioder end den, han er på jagt efter, og graver dem bort undervejs uden at registrere dem eller give sagkyndige kolleger lejlighed til at undersøge dem. *Tankeløsheden* er måske den værste af ødelæggerne, fordi den ret beset bundler i en manglende respekt for fortidsmindet. Den har mange former, og jeg kan ikke lade være med at nævne et aktuelt eksempel. En nyligt udkommen publikation beretter med stolthed, at man har »udviklet« en ny metode til lokalisering af forsvundne bebyggelser: For at undgå den tidkrævende og kostbare udgravning af prøvehuller får man ejeren af det mistænkte areal til at pløje dybere, end han ellers ville have gjort, for derved at bringe hidtil urørt materiale op til overfladen. Billigt og effektivt! Og aldeles uforvarsligt.

Netop i disse år, hvor der af beskæftigelsesmæssige grunde iværksættes arkæologiske millionprojekter rundt om i landet, er der årsag til at advare mod tankeløse indgreb i fortidsminderne. De store arbejdshold egner sig ikke til finere arkæologisk udgravning, og de

arkæologer, der får ansvaret for disse projekters gennemførelse, bør tænke sig særdeles godt om, når de udvælger udgravningsobjekterne og stikker udgravningsfelterne ud.

Fredningen af vore fortidsminder må også være en fredning mod ødelæggende arkæologiske indgreb.

Bjørn Poulsen:

Møntbrug i Danmark 1100–1300

I Fortid og Nutid XXVII, 1977, s. 4 ff. behandlede Kirsten Bendixen »Mønternes funktion i Danmark c. 1075 til c. 1300 belyst ved skriftlige og numismatiske kildeudsagn«. Som K. Bendixen understreger er emnet kompliceret, kontroversielt og lidet gennemarbejdet. Den møntpolitiske udvikling kan dog i store træk fastlægges, derimod er vor viden om møntcirkulationen endnu ringe. Et delproblem herunder berøres i artiklen s. 18–19 – »Mønter var noget almindelige mennesker havde«. Forsigtigt undlader K. Bendixen at gå yderligere ind på det. Spørgsmålet er imidlertid om man ikke kan vove en vis kronologisering af udviklingen på dette område.

Hvornår begyndte mønt i større udstrækning at cirkulere mellem brede befolkningsgrupper i middelalderens Danmark? Til dette spørgsmål skal her præsenteres en række kilder.

I tiden efter år 1000 oplever hele Europa en voksende brug af mønt. I Italien bliver der møntmangel på grund af større omsætning. I årene op mod 1075 tvinges handelen til for en stor del at klare sig med naturalier. Men ved dette tidspunkt erstattes disse af en voldsomt stigende møntprägning. Omkring 1140 er naturalierne udtrængt og markedets behov dækket.¹

Denne udvikling breder sig over hele Europa. 1050–1100 er mønten et fast led i Frankrigs landbrug og måske endnu tidligere i

1. Herlihy, D: Treasure Hoards in the Italian Economy. Economic History Review 2, X, 1957.

Englands. Ved år 1100 er borger og bønder i Tyskland og Polen fortrolige med denaren.² På denne europæiske baggrund må udviklingen inden for dansk møntcirkulation ses.

En systematisering af kilderne til mønt- og ædelmetalcirkulationen i Danmark i perioden cirka 1100–1300 kan med fordel anvende en deling af samfundet i tre cirkulationsområder: den statslig-politiske cirkulation, middel- og lokalcirkulationen.³ I det lokale område eksisterer alle dagligdagens transaktioner – foretaget af bønder og borgere, i middelplanet som udgøres af købmænd, stormænd og kirkelige institutioner finder større betalinger og fjernhandel sted. Til det politiske område hører tributter, overførsler af militær og institutionel art.

I vikingetid synes sølvomsætningen navnlig at være foregået i de øvre lag: den statslig-politiske og handelscirkulationen.⁴ Det er også disse områder af samfundet det middelalderlige skriftlige kildemateriale hovedsagelig dækker. Nogle eksempler herfra kan nævnes:

Omkring staten foregår transaktioner, der har de betydeligste følger for landets økonomi. Enorme beløb går ud af landet f.eks. som løsepenge for kong Valdemar,⁵ eller som afgifter til paven. På den anden side indkommer her også betydelige summer bl.a. ved krigstogter og mere midlertidigt ved pantsætninger.⁶

Fra statsmagten går gaver til middelcirkulationen. I 1150'erne skal kongen have gi-

vet guld til provst Kjeld 'såsom det nu den gang var rigmænds skik ikke at bortsende ærværdige prælater, der kom til dem uden skænk, men ære dem med kostbare gaver'.⁷ Et konkret tilfælde af gavegivning er det også når Absalon ser at abbed Vilhelm er trængende og straks overrækker ham 5 mark.⁸

Indtægter fik man fra krongods – et eksempel er Esromklosters gave til kongen på 2 mark guld til gengæld for jorddonationer.⁹ Efterhånden som statsapparatet vokser og får større udgifter, kræves der i stigende grad afgifter og told, en del fra middelcirkulationen.

Dette middelplan har transaktioner med udlandet. Mønt går ud af landet ved handel og en vis metalimport fandt også sted herved. Dette vises bedst ved det ikke-skriftlige materiale – fund af udenlandsk mønt og barresølv i Danmark.¹⁰ En betydelig udførsel har været forårsaget 'gennem de der studerer udenfor riget eller vil drage på pilgrimsfærd'.¹¹

De transaktioner vi ser i de øvre cirkulationsområder fortsætter generelt de mønstre, som allerede i vikingetid fandtes – omend der utvivlsomt finder voldsom vækst sted. Stadig synes spørgsmålet om betaling i optalt eller vejet ædelmetal ikke at være væsentlig her.¹² Ofte foretages disse store transaktioner i vejet sølv, barresølv eller endda, i de øverste cirkler, i guld.¹³

Det ny og centrale i denne tid er ikke de bevægelser, der sker i de øvre zoner, men cirkulationen på lokalplan. I vikingetid synes

2. Wolff, P: *Monnaie et développement dans l'Europe Médiévale*. Inst. internazionale di Storia Economica 'Datini'. Settimana di Studio. La Moneta. (duplikeret) Prato 1975.

Duby, G: *Rural Economy and Country Life in the Medieval World*. London 1968, p. 130.

Sawyer, P. H.: *The Wealth of England in the Eleventh Century*.

Transactions of the Royal Historical Society. 5, XV. London 1965, p. 153–55.

Hävernack, W: *Epochen der deutschen Geldgeschichte im frühen Mittelalter*. *Hamburger Beiträge zur Numismatik* 1955/56.

Lalik, T: *La circulation des métaux précieux en Pologne du Xe au XIIe siècle*. *Acta Poloniæ Historica* 18. 1968.

3. Jvfr Lalik, T note 2.

4. Keller, C: *Nordisk vikingetid – forsøg på en økonomisk modell*. Universitetets Oldsaksaml. Årbok 1972–74.

5. Mørkholm, (: *Kilder til Danmarks Møntvæsen i Middelalderen*. NNA 1955 (forkortes – Kilder) nr. 30, 31, 33, 34.

6. *Saxonis Gesta Danorum*, ed. Olrik, J. Kbh. 1931. XIII, 5, 5.

7. *Vitae Sanctorum Danorum*, ed. Gertz, M. C. Kbh. 1908–12 (forkortes – VSD) p. 266.

8. VSD p. 322f.

9. Kilder nr. 12, 50, 7.

10. Christiansen, A: *Valdemarstidens Valuta*. NNUM 1970, 7.

11. Kilder nr. 6.

12. Bendixen, K: *Mønternes funktion i Danmark i perioden c. 1075 til c. 1300*. *Fortid og Nutid*. XXVII. 1977.

13. Kilder nr. 41, 9.

dette område at være næsten uden cirkulerende ædelmetal.¹⁴ Af de spredte skriftlige kilder er det klart, at dette ikke er tilfældet i middelalderen.

For med større præcision at kunne betragte dette fænomen, må man forsøge at udnytte en anden kildegruppe: enkeltfundene. Inden dette sker er det dog nødvendigt at præsentere disse ikke særligt ofte udnyttede vidnesbyrd.

Møntfund deles mest praktisk i skattefund og enkeltfund.¹⁵ Mens skattefund er en yderst vanskelig kilde, som der må anlægges differentierede tolkninger på, er enkeltfunds eksistens i almindelighed lettere forklarlig. Det vil her som oftest dreje sig om mønter, der er tilfældigt tabt. Religiøse og magiske motiver kan dog også gøre sig gældende.¹⁶

Men generelt kan det sikkert antages at jo flere enkeltfund vi finder, jo oftere har folk haft en mønt i hånden. Med de talrige fejlmuligheder i erindring kan man derfor vove at opstille tesen: jo flere enkeltfund, jo større cirkulation.

Materialet i den periode, der interesserer os, består af tidsbegrænsede denarer. Det er en stor fordel, at vi kun har en nominal, da problemet med forskellig tabshyppighed inden for de forskellige møntværdier undgås.¹⁷ Ligeledes er møntens binding til gyldighedsperioden en fordel, fordi man har rimelig sikkerhed for, at mønten er tabt kort tid efter prægningen.

Enkeltfund synes hovedsagelig at bestå af mønter i de laveste nominaler. Det kan iagttages af det danske materiale, da udbudet af møntnominaler, med de større udenlandske mønter fra slutningen af 1200-årene, bliver

forøget. Dette er et resultat af 2 faktorer: 1) man har passeret bedre på de gode mønter 2) enkeltfundmaterialet afspejler antagelig cirkulationen i det lokale lag. Dette sidste er et fænomen, der kendes fra antiken,¹⁸ er antaget for det middelalderlige Polen¹⁹ og er overordentlig sandsynligt for det danske materiale. Storhandels- og den statslig-politiske sektor vil med sine i forhold til lokalsektoren få, sikre og velkontrollerede cirkulationsformer tendere mod at sætte sig svage spor i materialet. At den ringeste mønt er forbeholdt lokal-cirkulationen er et anerkendt fænomen.²⁰ Enkeltfund kan altså antagelig tages som udtryk for cirkulationen i lokal-cirkulationen.

Man kan så stille spørgsmålet om man direkte af stigninger i forekomsten af enkeltfund i et system med kun en nominal kan slutte om cirkulationshastighed. Dette er antagelig ikke muligt. Vi har problemet at selv denne nominal vil variere. Det er klart at jo dårligere mønten er, jo oftere vil man undlade at bekymre sig om tabet. Hvis der sker en møntdevaluering, må vi altså regne med en stærkere procentuel stigning i enkeltfundene end i cirkulationshastighed. Denne faktors betydning skal dog sikkert ikke overdrives. Som helhed kan udviklingen i enkeltfund med forsigtighed betragtes som en indikator for omsætningshyppighed i lokal-cirkulationen.

Vi kan nu forsøge at se på det danske enkeltfundsmateriale. En speciel gruppe af dette er allerede bearbejdet. Den kronologiske fordeling af 3600 mønter fra arkæologiske undersøgelser i kirker 1953–1960 er grafisk afbildet i en afhandling af Olaf Olsen.²¹ Her synes en markant stigning o. 1200 at gøre sig gældende. O. Olsens forklaring på kirkefundene – at

14. Jvfr. Keller (note 4).

15. Mørkholm, O: Nogle betragtninger over klassificeringen af møntfund. NNUM 1976. 6.

Om enkeltfund som kilde til økonomisk historie – Tabaczynski, S: Les fonctions pecuniaires des tresors. Annales. E.S.C. 17. 1962.

16. Jvfr. Sundberg, G: Om myntfund i kyrkor och gravar. Myntkontakt. november 1977.

17. Denne problemstilling er behandlet af R. Reece senest i 'Bronze coinage in Roman Britain and the Western Provinces, A.D. 330–402. Scripta Nummaria Romana. ed Carson, R.A.G. og Kraay, C. M. London 1978.

18. Crawford, M: Money and Exchange in the Roman World. Journal of Roman Studies. 1970.

19. Se Tabaczynski, S. (note 15).

20. Se Wolff (note 2).

21. Olsen, O: St Jørgensbjerg Kirke. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie. 1960.

de er tabt af kirkegængere – synes at være den eneste rimelige. Man kan formode en snæver sammenhæng mellem folks begyndende ofren og tab af mønter i kirken og tidspunktet for møntens nedtrængen i lokalcirkulationen. Meget direkte har forbindelsen været, hvis den 'helligåndspenning', der efter en handel ofredes til kirken, har været et udbredt fænomen.²²

Trods alt giver kirkefund dog udtryk for specielle forhold.²³ For at sætte sig ud over dette, må det totale materiale inddrages. I et forsøg på at vise dettes muligheder er Kgl. Mønt- og Medallesamlings fundprotokoller gennemgået for en række områder.²⁴ Fundmønterne fordeler sig således indenfor henholdsvis byer og landdistrikter.

Enkeltfundne mønter – byer

	900-50	950-1000	1000-50	1050-1100	1100-50	1150-1200	1200-50	1250-1300	1300-50	1350-1400	1400-50
Roskilde	2	5	7	3	19	20	38	101	88	39	
Odense					1	3	4	16	4	8	
Ringsted				2	8	8	14	40	1	9	
Slagelse		1	1		2	3	4	84	1	9	
Århus	1	1		1	1	5	10	49	37	11	
Total	3	7	8	6	31	39	70	290	131	76	

Materialet tillader visse slutninger om lokal-cirkulationen.

Man kan med nogen sikkerhed sige at møntens gennemtrængen er sket først i byerne – o. 1150-1200. Derefter er der her kontinuerligt stigende tal indtil o. 1350. I tiden op til o. 1150 er fundene i byerne få, og der sker ingen udvikling 1000-1150.²⁵

Enkeltfundne mønter – landdistrikter

Herred	900-50	950-1000	1000-50	1050-1100	1100-50	1150-1200	1200-50	1250-1300	1300-50	1350-1400	1400-50
Stevns,											
Sjælland					1	1	11	25	2	2	
Bjeverskov, –					1	1	2	1	2	3	2
Præstø, –	1					1	1	3	10		
Faxe, –						1				1	
Tjbjerg, –			1			1		8	1	4	1
Gudme, Fyn		1					1		2	1	
Hammerum,											
Vestjylland							2		14	5	2
Haderslev,											
Sønderjyll.						2			6	5	2
Total	1	2			2	5	7	23	59	21	9

Tallene fra landdistrikter er generelt små. Man kan bemærke sig den næsten totale mangel på fund før o. 1100. Indtil år 1250 er fundene yderst få. Til gengæld er perioden efter 1250 møntrig – uden dog naturligvis at frembyde en stigningstakt som byernes. En kontrolmulighed for denne vurdering er resultaterne fra udgravningerne i middelalderlandsbyen St. Valby. Her er kontinuerlig bebyggelse siden 900-tallet og alligevel er resultatet: 1200-50 (2), 1250-1300 (2), 1300-50 (13), 1350-1400 (5), 1400-50 (7).

Af enkeltfundene som helhed synes det at fremgå, at cirkulationen af mønt både i by og på land op til ihvertfald 1150 var yderst begrænset. Mønten havde øjensynlig endnu ikke gennemtrængt dagligdagens handelsprocesser. Det sker først i perioden 1150-1250. Forskellen mellem by og land inden for cirkulationsgennembruget antyder, at byen har været den førende i denne udvikling og, at det er herfra, impulser er nået til landdistrikterne. Man kan nu spørge om i hvor høj grad fundenes billede bekræftes af det skriftlige

22. Diplomatarium Danicum. ed Skyum-Nielsen m.fl. Kbh. 1938ff. (forkortes – DD) II, 2, 145 (55).

23. Konkrete eksempler herpå – som f.eks. besøgsfrekvens – er påpeget i Engeström, R: De medeltida myntfunden från det sista årets utgrävningar i gotländska kyrkor. Gotländskt Arkiv. XLIV. 1972.

24. Fundenes mangearterede proveniens gør naturligvis at tvivl om repræsentativiteten er mulig.

25. Gravningerne fra PK banken i Lund 1974-75 giver samme resultat, se Archaeologica Lundensia VII. 1976.

materiale. Fra første del af 1100-tallet har vi en række oplysninger om afgifter i mønt.²⁶ De af dem, der kan siges noget sikkert om, er knyttet til byer. Andre kilder antyder, at mønt i løbet af 1100-tallet bliver almindelig her – f.eks. Kjelds fordeling af mønter til de fattige på gaden.²⁷ En almindelig besiddelse af mønt i anden halvdel af 1100-årene ses af tiender i mønt,²⁸ af at Johanitterne indsamler 1 penning i hver dansk husstand og af Benediktinerens opkræven Knudsskud og Marie-skud – 'to skatter i mønt' – i landegne.²⁹

Vi har også enkelte vidnesbyrd, der viser bonden med mønten i hånden. Et af dem er fra det tidlige 1200-tal.³⁰ Det fremgår, at 17 hallandske bønder alle havde rede penge liggende. En af dem overgav til tak for Helligknuds kurering af en kvægsygdom en gave til en Ringstedmunk med ordene: »Se her er så mange penninge som vi er naboer«. Et andet er Ribe Stadsrets ord (1269): »Hvis en bonde bliver grebet med falske penge, skal han bøde staden 1 mark penge og fogeden 1 mark penge«.³¹

Mønt kunne landbrugeren få gennem salg af naturalier til de mere monetiserede cirkulationslag. Et eksempel er vel abbed Vilhelms brug af 5 pund penge 'til at købe nødvendige fødevarer for'.³² Og når bonden fik mønt kunne herremanden kræve dem. I et brev fra 1261 finder vi omtalt 'dem der dyrker deres jord for penge',³³ ligesom man i Skånske Lov har bestemmelsen om, at jordlejen skal betales i penge, så ejeren kan købe på fiskemarkedet.³⁴

Alt i alt kan vi sige, at enkeltfundene og det

skriftlige materiale viser samme tendens. En almindelig brug af mønt i alle samfundslag i 1200-tallet synes klar. Som et led i den økonomiske vækst, der præger landet på denne tid, er mønten trængt ned i lokalcirkulationen.

Anders Bøgh:

Et bidrag til klassekampens historie ca. 1439–1523

Den seneste del af middelalderen var en skæbnesvanger periode for de danske bønder. I løbet af den i overskriften nævnte periode (og delvis tidligere) gennemførtes et reelt stavnsbånd for visse grupper af landbefolkningen, kravene om afgifter til herremænd, kirke og kongemagt blev efterhånden forøgede, og samtidig blev almuen efterhånden afskåret fra den hævdundne ret til frit at udnytte naturens goder i skov og vand. Sammenhængende med dette skete der efterhånden også en reduktion i befolkningens muligheder for at gøre sig gældende gennem de legale politiske kanaler, tingene. Strengt taget kan man vel sige, at det først er i denne periode, at det gennemført klassesdelte feudalsamfund færdigudvikles i Danmark.

Denne periodes socialhistorie er altså overordentlig væsentlig, og det må hilses meget velkomment, at Michael Hertz i det senest udkomne nummer af *Bol og By* (som samtidig er det sidste i tidsskriftets nuværende skikkelse) har taget denne problematik op til fornyet og sammenhængende behandling.¹

26. Kilder nr. 1, 6, 10, 13.

27. VSD p. 266.

28. Kilder nr. 19, 22.

29. Repertorium diplomaticum regni Danici I. ed. Erslev, K. Kbh. 1894–95 nr. 159. DD I, 3, 1 nr. 68.

30. VSD p. 245.

31. Kilder nr. 80.

32. VSD p. 322f.

33. DD II, 1 nr. 328: jvfr. DD II, 6 p. 12 linje 6–7.

34. Danmarks gamle landskabslove ed. Brøndum-Nielsen, J. Kbh. 1933–61. I, p. 600. kap. 143.

1. Michael Hertz: »Beskeden mand« Landalmuen som politisk faktor i dansk senmiddelalder. En skitse, *Bol og By* 2. rk. II. bd., 1978 s. 77–106. De vigtigste ældre behandlinger af bøndernes sociale og retslige status i senmiddelalderen er Johannes Steenstrups artikler i *Historisk Tidsskrift* 5. rk. VI, 1886–87: »Vornedskabet hos den danske Bonde« og »Nogle Undersøgelser om Fæstebøndernes Retsforhold i ældre Tid«.